

TIL VA MADANIYAT

ISSN 2181-922X

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2023 Vol. 3

**www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz**

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov
Bosh muharrir o'rinbosari: Nodir Jo'raqo'ziyev
Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafu Bafojev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farhod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ulvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabetta Ragagnin (Italiya)	Timur Kocaoğlu (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Üşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

“O'zbekiston: til va madaniyat” jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nodir Jurakuziev

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ulvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Ushenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Abdulhay Sobirov

O'zbek tilining buguni va kelajagi bo'yicha mulohazalar.....6

Marhabo Umurzoqova

Lisoniy shaxs tushunchasi va uning lingvistik talqini.....17

Sadagat Abbasova

Turli tillarda ma'nosiz ovoz almashish yo'nalishlari.....31

Adabiyotshunoslik

Sebahat Deniz

Büyük Türk Hakanı Babür'ün ve Neslinin Türk Edebiyatının
Gelişmesindeki Rolü.....43

Ilyos Ismoilov

Iskandarnomalarda yunon donishmandlari obrazi.....58

Nodira Xolikova

O'zbek jadid she'riyatida ayol obrazining ijtimoiy-estetik omillari
(Cho'lpon va Hamza ijodi misolida).....77

Fan. Ta'lim. Metodika

Vahobjon Nazarov

Fransuz tili darslarida multimedia vositalari: turlari va
texnologiyalari.....94

Sotsiologiya. Psixologiya

Komil Kalanov

O'zbek tilidagi duolarda muqaddaslik timsoli ifodasining
sotsiologik talqini.....108

Tarix. Manbashunoslik

Shamsiddin Kamoliddin

Somoniylar sulolasining huquqiy maqomi.....132

CONTENT

Linguistics

Abdulhay Sobirov

Reflections on the Present and Future of the Uzbek Language.....6

Marhabo Umurzakava

The Concept of Linguistic Personality and its Linguistic Interpretation...17

Sadagat Abbasova

Directions of Voice Substitutions Without Meaning in

Different Languages.....31

Literature

Sebahat Deniz

The Role of the Great Turkish Khan Babur and his Generation

in the Development of Turkish Literature.....43

Ilyos Ismoilov

The image of Greek Sages in Iskandarnames.....58

Nodira Kholikova

Socio-Aesthetic Factors of the Female image in Uzbek Jadid Poetry

(using the example of poems Chulpan and Hamza).....77

Science. Education. Methodology

Vahobjon Nazarov

Multimedia tools in French Language Classes: Types and

Technologies.....94

Sociology. Psychology

Komil Kalanov

Sociological Interpretation of the Expression of the Symbol

of Holiness in Blessings in the Uzbek language.....108

History. Source studies

Shamsiddin Kamoliddin

Legal Status of the Samanids Dynasty.....132

**SOTSILOGIYA. PSIXOLOGIYA
SOCIOLOGY. PSYCHOLOGY****O‘zbek tilidagi duolarda muqaddaslik
timsoli ifodasining sotsiologik talqini**Komil Kalanov¹**Abstrakt**

Maqolada muallif diniy munosabatlarda alohida o‘rin tutadigan “duo”lar timsolini “muqaddaslik” kategoriyasi orqali qiyosiy tahlil etadi. Muammoni yoritishda sotsiologik nazariy-metodologik konsepsiyalar bevosita dala tadqiqot natijalarining ma’lumotlari bilan bayon qilingan. Shuningdek, duolarni muqaddaslikning davriy ko‘rsatkichlardagi ijtimoiy xususiyatlari va uning axborotlashgan jamiyatga transformatsiyalashuvi sotsiologiya pozitsiyasidan turib tahlil etilgan. Duolar “muqaddaslik kodi” sifatida ko‘tarilar ekan, muallif uning tadqiqot obyektini nafaqat diniy mazmun, balki falsafiy, antropologik, estetik, psixologik, lingvistik va tarixiy xususiyatlari bilan muammo sifatida axborotlashgan zamonaviy jamiyatga tatbiq etish masalasini ilgari suradi. Muammoning nazariy-metodologik asosini ramziy interaksionizm, strukturalizm va tizimli yondashuvlar nazariyalari tashkil etadi. Umuman olganda, duolarning o‘zgaruvchan jamiyatda muqaddaslikning ijtimoiy timsoli ko‘rinishida an’anaviylikdan zamonaviylikka transformatsiyalashib borishidagi sotsiomadaniy jihatlari kompleks mulohaza uchun havola etilgan.

Kalit so‘zlar: *duolar, muqaddaslik, qadriyatlar, mo‘ljali, folklor, tafakkur, ong, tuyg‘u, din sotsiologiyasi, mistika, afsona, qadriyat, madaniyat, marosimlar.*

Kirish

So‘nggi 20 yil ichida o‘zbek jamiyatshunoslari diniy munosabatlarning transformatsiyalashuvidagi ijtimoiy-madaniy xususiyatlar to‘g‘risida tez-tez yozadigan bo‘ldilar. Biz ushbu maqolamizda duolarning muqaddaslik timsoli sifatidagi miqdoriy va sifatiy tahliliga sotsiolog pozitsiyasidan to‘xtalib o‘tishni lozim topdik.

¹*Kalanov Komil Kulaxmatovich* – sotsiologiya fanlari nomzodi, professor, O‘zbekiston Milliy universiteti.

E-pochta: komiljon@yandex.ru

ORCID ID: 0009-0009-2344-1814

Iqtibos uchun: Kalonov, K. K. 2023. “O‘zbek tilidagi duolarda muqaddaslik timsoli ifodasining sotsiologik talqini”. *O‘zbekiston: til va madaniyat* 3: 108 – 131.

Muammoni yoritar ekanmiz, ilgari surilgan mavzu yuzasidan o'zgaruvchan jamiyatdagi ijtimoiy hodisalarning o'zagi hisoblangan "qadriyatlar mo'ljali", uning yoshlar hayotida tutgan o'rnini va ahamiyatiga to'xtalib o'tishni muhim, deb hisobladik. Har qanday madaniyatning jamiyatdagi o'rnini baholashda, uni alohida ahamiyat kasb etuvchi inson hayotiga bevosita bog'liq sotsial xotiraning roli bilan qiyoslasa bo'ladi. O'zgacha ta'riflaydigan bo'lsak, ijtimoiy-madaniyat o'zida kishilarning o'tmish xotiralari bilan bog'liq an'analarni bugungi kun talablari bilan qamrab oladi. Shuningdek, jamiyat a'zolaridan o'zini o'rab turgan atrof-muhitni qanday qabul qilish, baholash va tasvirlashni talab etib, qaysidir ma'noda uning xulq-atvorini shakllantiradi. Demak, madaniyat bir tomondan kishilarning o'zlari tomonidan yaratilgan an'analarga orqali shakllanib borsa, ikkinchidan, u sotsiumda a'zolarga nisbatan "qanday bo'lish kerakligi va lozimligi" to'g'risidagi munosabatlarni singdirib boradi. Duolardagi muqaddaslik timsolining bugungi mavqeyini shu asosda baholashni lozim topdik.

Asosiy qism

Dunyoqarash sifatida "muqaddaslik" kategoriyasi o'zgaruvchan bo'lmagan qadriyat hisoblanadi. Shu bois unga ulug'vorlik ahamiyati bilan qaraladi. Uning timsoli borliqning qaysidir ma'nodagi muhim tavsifini o'zida ifodalagandek gavdalantiriladi. Kishiga avval muqaddaslikning holatini his ettirib, keyin nigoh orqali jismini payqashga, yoki avval jismni paypaslab ko'rib, so'ngra ruhiy his etishga chorlanadi. Falsafiy nuqtayi nazardan olib qaralsa, uning ontologik va gnoseologik; sotsiologik jihatdan: fenomenologik va aksiologik tasvirini berish mumkin. Ontologik holatda muqaddaslik – "umumiy borliqdan aniq reallik sari" borishi belgilansa, gnoseologiyada u – "yetib bo'lmaydigan" (sirli) darajadagi bilimlar ifodasini beradi. Fenomenologik sotsiologiya muqaddaslikni "hayrat" bilan tasvirlasa, aksiologiya – "mutlaqlik", ya'ni chuqur anglangan mushohada bilan aks ettiradi.

Maqolada ilgari surilgan mavzuning ilmiy talqini ratsional va irratsional jihatlarni o'zida ifodalaganligi uchun, ilmiy tahlilni ushbu atamalarning sotsiologik xususiyatlaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Sotsiologlar, xususan, din sotsiologiyasi bo'yicha mutaxassislar har bir tadqiqot ishini olib borayotganlarida muammoni tanqidiy mushohada yoki ilmiy dalillarga tayanib o'rganadilar. Sotsiolog tadqiqot dasturini ishlab chiqar ekan, o'ziga o'zi savol bilan murojaat qiladi: "Ushbu muammo qachon paydo bo'lgan?", "Uni

kim, qayerda, qanday maqsadlarda o'rganan?", "Tadqiqotchi muammoni o'rganish jarayonida o'zi voqea ishtirokchisi bo'lganmi yoki kimlardandir (voqea guvohlari, xotiralar) eshitib yozganmi, shu kungacha yozilgan kitoblarga tayanib xulosa chiqarganmi?", "Tadqiqot obyektini tanlashda yanglishmaganmi, o'zi bevosita dala tadqiqotlarida qatnashganmi, qiyosiy tahlil bo'lganmi yoki bitta subyekt bilan cheklanganmi?", "Tadqiqot lokal (mahalliy) xarakterdami, u hududiy, mintaqaviy, olamshumul xususiyatlar bilan ifodalanganmi?" va h. k.

"Ratsionallik" – oddiy tushuntirilganda, hayotga bo'lgan munosabatda va dunyoni anglashda aql bilan mushohada yuritish ma'nosini beradi. "Ratsionallik deganda *"aql"*ni, irratsionallikda esa *"mistika"*, ya'ni yashirin, sirli hodisalar tushuniladi" [Orto 2008, 105.]. Tadqiqotchilar *"irratsionallik"*ni turli masalalardan qidirishga harakat qilishadi. Ammo ularning ko'pchiligi ushbu atamaning ma'nosini to'liq ifodalanmagan yoki anglanmagan holda, istalgan tomonga talqin qilib foydalanadilar. Aslida, *irratsionallik*ni dalillar bilan va qonuniy asosda; empirik va ratsional tarzda; tasodifiy va zaruriy; psixologik va transsendent (hissiy tajribadan tashqariga chiqib ketish); hukmronlik, ta'sir o'tkazish va o'zboshimchalik; jozibadorlik, instinktlar va ong ostiga joylashgan yovuz niyatlilik va ehtiyotkorlik; mulohazakorlik va oqilona rejalar; qalbdagi chuqur hissiyotlar va insonparvarlik; his etish, idrok qilish, bashorat belgilari va sirli yashirin ichki tuyg'u bilan ifodalash mumkin [Orto 2008, 102-103]. Qisqasi, har qanday irratsionallikda ratsionallik o'z ifodasini topganidek, mavjud ratsionallikda ham irratsionallik o'z ifodasini topadi. Shu bois biz o'z tadqiqot ishlarimizda ratsionallik bilan irratsionallikni bir-biriga qarshi qo'yish, yoki butunlay ajratib tashlash fikridan yiroqmiz. Biz tomonimizdan ilgari surilayotgan *muqaddaslik*da aynan shu holat namoyon bo'lib, uni boshqa ijtimoiy masalalarda ham sinab ko'rish mumkin.

Ijtimoiy tadqiqotlarda voqe'likning bayonini qiyoslash uchun 100 yil oraliqdagi "sikl" (aylanish masofasi) o'rganilishi asos qilib olinadi. Shu bois O'zbekiston sharoitidagi so'nggi bir asr mobaynida ijtimoiy-diniy vaziyat, undagi o'zaro munosabat va aloqalardagi transformatsiyalashuvni olib qaraydigan bo'lsak, bir necha bor ratsionallik irratsionallikka va o'z navbatida irratsionallik ratsionalikka tomon o'zgarganining shohidi bo'lamiz. Bugungi avlod o'zidan avvalgi avlodlar, xususan, ota-onalari, ayrimlar bobo-buvilarining "noma'lum askar" qabri oldida saf tizib, butun vujudi bilan iqrorlikka asoslangan irratsionallikni, shu davrda

qurilish materiallari va qishloq xo'jaligi mahsulotlari saqlanadigan omborga aylantirilgan masjid-madrasalarning aql va mushohada bilan shakllantirilgan qarorlarini, yoki XX asrning 50-70-yillarida ziyoratgoh va qadamjolarini eskilik sarqiti sifatida tugatish uchun chiqarilgan diniy fatvolardan ko'p holatlarda bexabar¹, albatta.

R.Ottoning "ratsional" va "irratsional" holatlar to'g'risidagi qarashlarini tahlil etar ekanmiz, uning diniy munosabatlarda irratsionallikka yondashuvi muhimdir. "Dinda irratsional holatlarning doimiy mavjudligi va bardavom turishi, uni ratsionallikka murojaat qilishdan saqlaydi. Shuningdek, dinning o'zida mavjud ratsional holatlarni saqlashi fanatizm va mistikaga og'ib ketishdan asraydi. Bu esa o'z navbatida madaniy va insoniylikka asoslangan diniy munosabatlarni kuchaytiradi" [Отто 2008, 217-218]. Buni oddiy tilda "oltin masofa" saqlash, deb tushunish mumkin. Markaziy Osiyo, birinchi navbatda, O'zbekiston sharoitida "oltin masofa" qoidasiga amal qilish muhim, deb hisoblaymiz. Aholining turmush va tafakkur tarzi hududlar miqyosida bir joydan ikkinchi joyga o'tib borgani sari o'zgaruvchanligini, shaharlar bilan qishloqlar o'rtasida farqlarning kattaligi, poytaxt bilan viloyat markazlaridagi infratuzilmaviy xizmatlardagi farqlar ijtimoiy-diniy munosabatlarda ratsional va irratsional yondashuvlarda shoshma-shosharlikka yo'l qo'yish kerak emasligini talab etadi.

Sotsiologiya, falsafa, psixologiya, antropologiyaga oid ilmiy adabiyot, tarixiy manbalarda din va diniy munosabatlarning o'zagi hisoblangan "muqaddaslik" mavzusi botiniy va zohiriy tafakkurga asoslangan munozarali bahslarga sabab bo'lib kelgan. "Muqaddaslik" so'zi *sacer* (Xudoga bag'ishlamoq) va *sanktus* (hurmatga loyiq, ulug'vorlik, yuksaklik) ma'nolarini anglatib, yaratuvchi, ya'ni Xudoning yuksak ahamiyatini ko'rsatish bilan bog'liqdir. "Muqaddas" atamasi esa - "ilohiylik" so'zining muqobili sifatida keladi. "Muqaddaslik" atamasining etimologiyasi lotinda "alohida", "uzoqlashtirilgan" ma'nolarini anglatuvchi *sacer* so'ziga borib taqaladi. Dastavval unga nisbatan ko'p sonli diniy ta'qiqlar - *tabu* mavjud bo'lgan; o'ziga yomon narsalarni yuqtirib olmaslik uchun tegish mumkin bo'lmagan; qo'rqinch va nafratga sababchi narsalar

¹Fatvolarda mahalliy "avliyolar" qabrlarini ziyorat qilish, xususan, ziyoratchilarning qabrlar oldida duo o'qishlari, mozorlarga tug'lar o'rnatish va sham yoqish, avliyo" ruhidan madad tilash, yig'lash, kasallarni tuzatish uchun dam solish va boshqalar shariatga zid deb e'lon qilindi (Fatvolar 1950, 1952, 1957, 1959, 1960-1966-yillarda chiqarilgan). Undagi ratsionallik keyinchalik, 70-yillarning oxiri, 80-yillarning boshlaridagi Ra'no Abdullayeva nomi bilan bog'liq kompaniyada irratsional tuyg'u va tafakkurga sabablardan biri sifatida asos qilib olingan bo'lishi mumkin.

“muqaddaslik” sifatida ifodalangan. Ibtidoiy insonning “muqaddas” narsalarga nisbatan dastlabki hissiy ta’siri ko‘pincha salbiy bo‘lgan [Ильченко, Шельюто 2016, 86-87].

Ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida “muqaddaslik” atamasi ilk marotaba XX asr boshlarida *neokantizm* vakili bo‘lgan nemis faylasufi V.Vindelband tomonidan (1848-1915) qo‘llanilgan. U o‘z maqolalaridan birida *muqaddaslikka* ta’rif berar ekan, uni diniy omil, aniqrog‘i *ziyoratgohlar* bilan bog‘lab ko‘rsatadi: “*Ziyoratgoh* – bu transsendent (muqaddas – K.K.) voqelik sifatida qabul qilinuvchi haqiqiylik va go‘zallikni me’oriy tarzda anglash demakdir” [Виндельбанд 1995, 20]. V.Vindelband ma’naviyat muhitini *muqaddaslashtirishda* I.Kant izidan borgan holda *muqaddaslik* tushunchasini me’oriy tafakkurning bir ko‘rinishi sifatidagi *viydon* kategoriyasi deb ifodalaydi. U *ziyoratgohlar* timsolida *muqaddaslikni* ifodalalar ekan, avvalambor, unda mujassam bo‘lgan *ilohiy* tafakkurdagi me’yorlarni umumiy ijtimoiy kuch (quvvat)ga ega bo‘lishligi, ushbu kuchning shaxsiy tajribadan yuqori bo‘lgan aloqalardan ustunligi va ijtimoiy-ruhiy hayotning ma’naviy asosini ochib beruvchi metafizik voqelik bilan bog‘laydi.

Muqaddaslik fanda diniy va dunyoviy munosabatlarning negizida kelib, jamiyat va undagi ijtimoiy munosabatlarning birlamchi obyekt sifatida baholanadi. Fransuz mutafakkir sotsiologi E.Dyurkgeym diniy va dunyoviylik o‘rtasidagi farqni bir tomondan jamoaviylik, abadiylik, ruhiy kayfiyat, umumiylik va ikkinchi tomondan esa yakka tartiblilik, vaqtinchalik jarayon, alohidalikka xos sifatlarda talqin qiladi [Осипова 1977, 216]. Shunday bo‘lsa-da, *muqaddaslik* diniy atamashunoslikdan ko‘ra ko‘proq ilmiylikka mos tushadi va u diniy e’tiqod, mifologiya (asotirlar)ning ichki (botiniy) xususiyatlarini tasvirlashda foydalaniladi. *Muqaddaslikka* olamning yaratuvchisi va ilohiyot bilan bog‘liq voqea-hodisalarni bayon etishda, Xudo “yo‘li”da amalga oshiriladigan marosim (ritual)lar bajarilayotganda, shuningdek, diniy obyekt, subyekt va predmetlarni aks ettiradigan hodisalarga to‘xtalganda yoki munosabat bildirilganda (masalan, muqaddas kitoblar, muqaddas joylar, muqaddas avlodlar (“qutlug‘ xonadon” – K.K.), muqaddas olov va shu kabilar)) murojaat qilinadi. O‘zbekiston xalq shoirasi Halima Xudoyberdiyeva “*ayol*” timsolini muqaddaslik bilan ifodalaydi. Muqaddaslik – bu “o‘zga”, “boshqa” to‘g‘risidagi tasavvurdir. Inson *muqaddaslikni* atrofdagi muallaq begonalik uchun o‘zgacha mazmunda ta’kidlab, qayta yaratadi, shakllantiradi yoki unga alohida urg‘u beradi. Talaffuzda u ko‘chma ma’noda kelsa-da, ijtimoiy-ruhiy kechinma-

larda "alohida ahamiyatga ega, dahlsiz, noyob" kabi sifatlarni namoyon etadi.

Bizningcha, dunyoqarash, xususan diniy va dunyoviy dunyoqarash to'g'risida fikr yuritganda bir tomonlamalikdan chekinish kerak bo'ladi. Negaki, qaysi dunyoqarash afzal, qaysisi jamiyat manfaatlariga zid degan savol atrofida mubohasa qilish tadqiqotchining chegaralanishiga olib keladi, xolos. Shuning uchun biz bu ikki jihatni jamiyat hayotida ham ijobiy, ham salbiy tomonlari o'ziga xos ravishda kechadi, deb bemalol mulohaza yuritishga haqlimiz. Shu bilan birgalikda diniy va dunyoviy dunyoqarash to'g'risida fikr bildirganimizda, ular bir-birlarini to'ldirib, tuzatib borishini ham e'tirof etish lozim bo'ladi.

Zamonaviy ijtimoiy fanlar (xususan, sotsiologiya) va dinshunoslikka oid adabiyotlarda muqaddaslikning "muqaddas" va "ilohiy" tushunchalari mavjud. "Ilohiy" – bu birinchi navbatda "Yaratuvchi", yoki "Ijodkor" bilan bog'liq bo'lgan o'ta murakkab diniy ong. "Muqaddas" atamasi ham ko'proq diniy dunyoqarashda mujassamlashsa-da, u ijtimoiy-psixologik omil sifatida ham nisbatan qo'llaniladi. Muqaddaslik nafaqat diniy tafakkurga, balki noodatiy tafakkurga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Uning diqqat markazida "Yaratuvchi"ni tasavvur qilishdan tashqari inson, jamiyat va hattoki davlatga bo'lgan ijtimoiy-madaniy yoki siyosiy jarayonlarni ifodalovchi hodisa sifatida qarash mumkin. Diniy dunyoqarashda muqaddaslik "tuyg'u" sifatida jamlanadi va mohiyatiga ko'ra inson mushohadasida "e'tiqod" obyekt sifatida o'rin egallaydi.

Muqaddaslikning mavjudligiga ishonch paydo qilish va unga ulug'vorlik paydo qilish, dinning asosiy mohiyati, motivlaridan biri sanaladi. Ayniqsa insonda dindorlik tafakkuri qanchalik yuqori bo'lsa, tafakkurdagi "muqaddaslik" mushohadasi ijtimoiy hayotda yuqori ehtiromning belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Ammo, uning ikkinchi tomoni ham bor bo'lib, *tabu* shaklida namoyon bo'ladi. "Biz uchun *tabuning* ma'nosi ikki qarama-qarshi tarmoqqa bo'linadi. Bir tomondan, u "muqaddas", "muqaddaslashtirilgan" ma'nosini anglatadi, ikkinchi tomondan – "qo'rqinchli", "xavfli", "ta'qiqlangan" va hatoki "jirkanch" ma'nolarini anglatadi. Ehtiyotkorlikni talab etuvchi nimalardir *tabu* bilan bog'liq, aslida u taqiq va cheklovlarda namoyon bo'ladi. "Muqaddas qo'rquv" so'z iborasi ham ko'pincha *tabu* ma'nosiga mos keladi" [Редклифф-Браун 2001, 386]. "Oila va nikoh", "sevgi-muhabbat" ("Yaratuvchi"ga, Piru-murshid (ustoz, avliyo)ga, Vatanga, ota-onaga va shu kabilar), "qasamyod"

kabi ijtimoiy munosabatlarda *tabuning* ijobiy sifatlari uchraydi. Shunday bo'lsa-da, "*muqaddaslik*"da oilaviy ajrimlar, muhabbatga xiyonat, qasamni buzish kabilar har qadamda uchraydi.

XX asr aksar mamlakatlarda totalitar boshqaruv tizimiga asoslangan davlatlarni shakllantirar ekan, ushbu asr tarixda "*siyosiy sig'inish*"lar va uning obyektiga aylangan "*muqaddaslashtirilgan*", sun'iy xarizma (shaxs)larni paydo qildi [Xaбермас 2016, 214]. "*Muqaddaslik*"ni tahlil etarkan, nemis sotsiologi Yurgen Xabermas uning ibtidosini nafaqat din, ma'naviyat, arxitektura, san'at yoki joy bilan, balki o'zida "g'ayritabiiy" sifatlar taqdim qilingan davlat hukumati bilan bog'laydi. Y.Xabermas muqaddaslikni ma'naviy-diniy qadriyatlardan ko'ra, ko'proq ijtimoiy-siyosiy tabiatga ega bo'lgan qadriyatlar bilan bog'lanayotgan ijtimoiy genoteistik turi ham mavjud ekanligini ta'kidlaydi. Redkliff-Braun ilgari surgan "*muqaddas qo'rquv*" ham totalitar jamiyatlarga xos xususiyat sanaladi. Odamlar sun'iy shakllantirilgan "xarizma"ning adolatsiz faoliyatini anglasalar-da, ichki tahlika tufayli undan "ilohiy shaxs"ni yasashga majbur bo'ladilar.

Umuman olganda, lotin tilida ifodalanib kelingan "*muqaddaslik*" o'zining "*sakral*" so'zi bilan bog'liq shaklda uchrovchi izohini hind-yevropa tilidagi "*sak*" o'zagi bilan bog'laydi. "*Sak*" o'zagining hind-yevropa dunyoqarashida taqdim qilingan dastlabki mazmuni taqdim qilinganda, u "koinotga muvofiqlik", "narsalarning fundamental tuzilmasi", "mavjud voqe'likni anglash" kabi hodisalarga bog'lanish imkonini beradi. Qadimgi hind-yevropa dinlari kohinlari jamiyatni aynan "*muqaddaslik*" asoslari ustiga qurishga intilganlar. O'sha zamonlardagi hind-yevropa tafakkurida "*muqaddaslik*" mavjudlikning asosini tashkil qiluvchi voqe'likni tashkil etgan.

"*Muqaddaslik*" tushunchasi tahlil etilsa, uning dunyo dinlaridan ancha qadimiy ibora ekanligini his etish qiyin emas. Ushbu tushunchaga o'xshash iboralar turli etnoslarning tillarida uchraydi, ammo mazmunan e'tibor qilinsa, uning o'zagi hind-yevropa asosiga borib taqaladi: "*svet*" – pravoslav slavyan tilida, "*sventas*" – boltiq bo'yi xalqlari tilida, "*spenta*" – forsiy-eron tillarida qo'llaniladi [Топоров 1995, 8]. Keltirib o'tilgan leksik misollarda bir jihatga e'tibor qarataish lozim, ya'ni "*muqaddaslik*" hindlar va xristianlikka mansub aholi orasida boshqalarga nisbatan ko'p qo'llaniladi. Eng oddiy tadqiqotchi ham hind yoki o'rta asr xristianligiga oid kinofilmlarni tomosha qilib, uni kontent tahlil etsa, butun film jarayonida ushbu atamaga tez-tez murojaatlar bo'lishini kuzatadi. Turli jabhalarda

“muqaddaslik” hajmining ortib borishi, ijtimoiy tizimni belgilovchi hodisalarning tushunish an’anasi va birlashtiruvchi bo’g’inni tashkil etadi.

Fikrimizcha, “muqaddaslik” tuyg’usiga bo’lgan intilish hajmining ortib borishi alohida hayot hosilasini tashkil etuvchi mezonlar diniy hodisalardan tashqari “inson” (ajdod, ota, ayol, ona), “joy” (Vatan, o’lka, makon), “timsol” (suv, jonzot, o’simlik, tosh), “voqelik” (urush, jang), “xarizma” (ulug’vorlik, shaxs) va shu kabilar. K.K.)ni hosil qiluvchi kuchlarning harakati sifatida, obrazlar, ramz (belgi)ni ifodalaydi. “Muqaddaslik” hodisasini sotsiologik jihatdan o’rganish zamonaviy insoniyatning nafaqat ijtimoiy-psixologik, balki boshqa muammolarini ham anglashda muhim va zarur.

Rossiyalik tadqiqotchi V.Toporovning ta’kidlashicha, “muqaddas joy”, “muqaddas predmet”, “muqaddas inson” kabi hodisalar atrofida yangicha muhitni shakllantiruvchi “nuqta”lar paydo bo’lib, ular odamlarga foniy dunyodan o’tib ketgan ko’plab ajdodlarning g’oya va hissiyotlarini ma’lum sohalarda shakllanishiga xizmat qiladi. Yangi voqe’lik muqaddaslik hissiyoti bilan vujudga keladi [Топоров 1995, 10]. Biz ushbu hodisani «muqaddaslik kodi» sifatida talqin etishni taklif etamiz. Muqaddaslikning negizini xalqlarning “milliy kodi” yoki “madaniyat kodi” tashkil etishi mumkin. *Madaniy kod* – bu xalqning asrlar mobaynidagi tarixiy rivojlanishi davomida tizimlashgan identiklik, mentalitet, ma’naviy-axloqiy ustanovkalar, ijtimoiy xarakterni namoyon etuvchi o’ziga xos sayqallangan arxetip, namuna va qadriyatlarni namoyon etadi. Aynan xalqning asosiy qadriyatlarini tashkil etuvchi milliy psixologiya, hayot yo’li va xulq-atvori madaniy kodni ifodalaydi [Бабосов 2023]. Afsuski, bugungi kunda mahalliy sotsiologik tadqiqotlarda yetarlicha “milliy” yoki “etnik” kod mavzusida ilmiy izlanishlarga e’tibor qaratilmayapti.

“Muqaddaslik” kodi vaqt va makon doirasida namoyon bo’ladi. Muqaddas makonning namoyon bo’lishi “boshlang’ich nuqta”ni aniqlash, betartib bir turg’unlikda o’z yo’nalishini anglab olish, “dunyoning yaralishi” va unda real hayot kechirish imkonini beruvchi ta’limotlar to’g’risidagi bahs-munozaralarga bog’liq. Albatta, an’anaviy jamiyatlarda diniy va ilmiy munozaralar juda yuqori bahslarga borib taqalmaydi. Chunki an’anaviylikda “vaqt” va “makon” ko’lami sotsium uchun bir tomonlama aniq belgilab qo’yiladi. Uning doirasini “yorib” chiqish, muallaq makonga tushib qolish bilan teng. Millati rumin bo’lgan amerikalik sotsiolog M.Eliadening so’zlariga ko’ra: “Dindor inson hamma vaqt “Olamning markazi”da joylashishga intiladi. Yashamoq uchun har kim o’z dunyosini

yaratish lozim. Biroq, yaratilgan hech bir dunyo o'z-o'zidan betartib, bir turdagi va nisbiy makonda tug'ilmaydi. Makondagi boshlang'ich nuqta, ya'ni "Markaz"ning aniqlab berishi orqali biz kutgan, yoki to'qnash kelgan Olam (muqaddaslik) yaraladi" [Элиаде 1994, 23]. Teologik fanlarda "muqaddaslik" yoki "Olamni muqaddaslashtirish" yagona "Yaratuvchi"ga itoat qilishni anglatadi. Buning ramzi sifatida ilohiylikni "tabarruk" qilish marosimi namoyon bo'ladi. Mazkur marosimni amalga oshirish natijasida kundalik hayot dunyoviylikka aylanib, ilohiy mazmun kasb etadi. Muqaddaslik bunda ma'naviy va ruhiy olamga xos tarkibiy qismlarni qamrab oladi.

Diniy e'tiqodlar sodda yoki murakkabligidan qat'i nazar, aynan bir jihatga ega. E'tiqod odamlar tasavvuridagi real (mavjud) va ideal (mukammal) hodisalarni ikki jihatga: a) diniy va b) dunyoviy atamalar yordamida to'laqonli ravishda ifodalanuvchi, ikki qarama-qarshi turga ajratuvchi tasnifga ajratadi. Biri o'zida jamiki muqaddas narsalarni jamlasa, boshqasi esa dunyoga oid bo'lgan narsalarni qamrab oladi. E'tiqodga oid tafakkurning o'ziga xos jihati aynan shundan iborat. Har qanday e'tiqod va unda mujassam bo'lgan afsona, aqida va rivoyatlar muqaddas hodisalarning tabiatini, ularning ijtimoiy-psixologik xususiyat va imkoniyatlarini, tarixi bilan bog'liq o'zaro munosabatlarni dunyoviylik tabiatini ifodalovchi tasavvur yoki tushunchalar tizimiga jamlaydi. Lekin muqaddas hodisalar sifatidagi omillarni faqat Xudolar yoki Ruhlar-ga oid deb tushunmaslik lozim; bunda, tog' cho'qqisi, ulkan daraxt, qadimiy buloq, xarsang tosh, qurigan daraxt tanasi, eski muhtasham uy va shu kabilarni, xullas, ta'kidlash mumkinki, har qanday narsa va hodisa muqaddas bo'lishi mumkin [Дюркгейм 1998, 217]. Bizningcha, mahalliy tadqiqot ishlarimizda mumtoz sotsiologiya-ning buyuk nazariyotchisi Emil Dyurkgeymning bildirgan ushbu fikr-mulohazalari doirasida ratsional va irratsional yondashuvni bugungi kun doirasida ko'rib chiqishimiz, qaysidir xususiyatlar irratsional ekan, uni ratsionalga tomon burish – ratsionallikda esa butkul chuqurlashib ketishdan ehtiyot bo'lish lozim, degan xulosaga kelish kerak.

Insonning ma'naviy dunyosini shakllantirish va uning oliy ruhiy vazifalarini rivojlantirishning eng muhim mediator *"afsona"* hisoblanadi. Muqaddaslikni tadqiq etishga oid izlanishlarda asotir (mif) va afsonalarning muhim mediatorlari: "so'z", "belgi" va "ramz"lar o'zaro aloqadorlikda namoyon bo'ladi. Afsonaga xos muhim xususiyat *"ramziylik"*dir. Ramziylik so'z yoki boshqa bir belgilar yordamida ifodalanishi mumkin. Ingliz antropologi

Bronislav Malinovskiy ta'kidlashicha, "so'z (logos) – bir tomondan afsonalar orqali qabilaning muqaddas dostonlari orqali va boshqa tomondan harakatlarda ifodalanadigan marosimlar bilan ma'naviy qarashlarni, ijtimoiy guruh va tashkilotlarni, eng so'ngida amaliy faoliyat bilan ruhiyat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni vujudga keltiradi" [Малиновский 1998, 94]. Dunyo globallashib borar ekan, zamonaviy inson endi istalgan vaqtda dunyoning istalgan nuqtasiga borish imkoniga ega bo'ldi. Tadqiqotlarimiz doirasida biz Qozog'iston, Qirg'iziston, Rossiya, Ozarbayjon, Turkiya kabi mamlakatlarning muqaddas joylariga safar qilish imkoniga ega bo'ldik. E'tiqodning ramziy qismlaridagi farqlarni kuzatar ekanmiz, joylar (tub aholi istiqomat qilishidan kelib chiqib) bilan bog'liq "noyob" ramziy belgilarda kishining o'zini "haq" ekanligini isbotlovchi o'jarlikdan ko'ra "ehtiyotkorlik" ustiga qurilgan "xalq diplomatiyasi" (irratsionallik) muhim o'rin tutishiga ko'p marta amin bo'ldik.

Fransuz antropologi Klod Levi-Strossning ta'kidlashicha, "afsona" ratsionalistik mazmun kasb etadi. Mifologik tafakkur o'z xususiyatiga ko'ra mavjudligining boshidanoq ratsional mazmun kasb etgan. Levi-Strossning fikriga ko'ra, afsona jamiyatni tabaqalashtirish va qatlamlarga ajralib borish jarayonlarini tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lgan va "neolitik texnik inqilob" uchun intellektual asos bo'lib xizmat qilgan: "Biz ko'pincha haqiqiy hayotdan uzoq deb o'ylagan, xayollarimiz harakatining natijasi hisoblangan voqelikka teskari o'girilib olgan afsona va marosimlarning asosiy maqsadiga kam e'tibor qilamiz. Ularning vazifasi – dunyo haqidagi hissiy ma'lumotlarni irratsionallikka oid atamalarda oqilona qo'llash, tabiatni mushohadaga asoslangan kuzatishlar asnosida ilmiy tadqiqotlar in'om qilgan kashfiyotlarga moslashtirish va refleksiya usullarining qoldiq shakllarini bizning kunlarimizga qadar saqlab qolishdan iborat. Aniq dalillarga asoslangan ilm-fan matematik va tabiiy fanlar erishgan natijalarga bog'lanishi lozim. Biroq uning natijalari ijtimoiylikka nisbatan ma'lum darajada haqiqiy emas. Ko'p narsalardan o'n ming yillar avval paydo bo'lgan afsona va marosimlar bugungi kunda ham xuddi avvalgidek sivilizatsiyamiz substratini tashkil etmoqda" [Otto 1923, 126].

Muqaddaslik diniy-ilohiy dunyoqarash sifatida o'ziga xos xususiyatlari bilan hinduizm, iudaizm, buddizm, xristianlik, islomga e'tiqod qiluvchi insonlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyoga keng tarqalgan har bir dinning o'z muqaddas shaharlari, muqaddas kitoblari, muqaddas shaxslari, qolaversa, muqaddas taomlaridan

tortib, muqaddas kiyimlari va duolarigacha mavjud. *Muqaddaslik kodi* ijtimoiy, psixologik, tarixiy, diniy, axloqiy, estetik darajalarda rivojlanishini ta'kidlab o'tdik. Muqaddaslik kodining rivojlanib borishini "*e'tiborga molik*" qadriyatlar tizimi bilan, so'nib borishini esa avval ahamiyatli bo'lib, keyinchalik madaniy omillar ta'sirida "*bee'tibor*" (profan) holatga tushib borayotgan hodisalar ko'rinishida ifodalash mumkin. Masalan, Buxorodagi Hazrati Bahovuddin Naqshband ziyoratgohida ko'p asrlardan beri ziyoratchilar diqqatini o'ziga tortib kelgan, aholi orasida "*Bahovuddin hassasi*" deb nom olgan ulkan tut daraxti olib tashlandi. Endi u "profan"lik belgisi sifatida namoyon bo'ladi.

Barcha davrlarda muqaddaslik va profanlikning tebranihlari u yoki bu diniy-madaniy an'analarning yuksalishi va so'nishi bilan o'z vektorini o'zgartirib turadi. Sotsiolog sifatida ushbu jarayonni tahlil etib ko'raylik. Nazdimizda, bugungi kun kishisi kechagi zamondoshidan mavjud axborotlar ko'lamiga ko'ra ancha ilgari ketdi. Undagi e'tiqodda ko'r-ko'ronalikdan ko'ra ilmiy mushohada baland bo'lishi mumkin. Shunday bo'lmagan taqdirda ham, bugungi zamonaviy ta'lim va fan yutuqlari inson fe'latvori va xarakteriga jiddiy ta'sir qila oladi. "Irratsional hodisa belgisi" deb qaralgan. Mamlakatning ziyoratlar turizmini rivojlantirish o'z-o'zidan amalga oshmaydi. Turizm tarixiy obyektlar, voqealar, hodisa, jarayonlar, predmetlar hisobiga shakllanadi. Birini "bid'at", ikkinchisini "shirk", yana birini "harom", keyingisini "makruh" deya yo'qotib yuboraverilsa, oxir-oqibat "*muqaddaslik*"ning yana boshqa "uyatli" jihatlarini "qidirib" topish va undan voz kechishga majbur qiluvchi "ratsionallik"lar paydo bo'lmasligiga kafolat yo'q. "*Muqaddas joy bo'sh turmaydi*". Uning o'rnini o'zga "jimjimador" madaniyatlar, e'tiqod shakllari (kiyinishdan tortib taomgacha; yuz qiyofasidan ko'z nigohigacha; talaffuzimizdagi so'zlashuv va o'zimizga xos fikrlashimizdan boshlab tafakkurgacha; san'at, musiqa, poeziyadan to arxitekturagacha) asta-sekinlik bilan ekspansiya (egallash) qilib boradilar.

Muammoni fenomenologik psixologiya nuqtayi nazaridan tadqiq etgan mutafakkir, Germaniyaning Marburg universiteti professori R.Otto o'zining "Ilohiy" ("Das Heilige", 1917) deb nomlangan fundamental asarida "har qanday dinning mohiyati kishilarda ilohiylikning "dahshatga soluvchi va mahliyo qiluvchi" munosabatlarini boshdan kechirishidan iborat" [Элиаде 1994, 256] deya ta'kidlaydi. U ilohiy (muqaddaslik)dagi ambivalent psixologik holatni o'rganishga katta ahamiyat qaratadi va unda: a) qo'rquv:

b) ulug'vorlik; v) ilohiy quvvat; g) sir saqlash kabilar ko'rinishida rivojlanib borish bosqichlarini batafsil ta'riflab beradi. R.Ottoning ta'kidlashicha muqaddaslikning irratsional tabiati "ibtido", "ilohiylik", "mukammallik", "abadiyat", "transsendent" (hissiy tajribadan tashqariga chiqib ketish), "yuqori darajadagi hissiyot" (ekstaz, jazava) kabilarga ega bo'ladi. Ottoning fikricha, muqaddaslik diniy qadriyatlar shkalasida oliy qadriyat hisoblanadi.

Qadimgi xalqlar tasavvurida "muqaddaslik" – bu uning mukammalligidagi voqelik, bir vaqtning o'zida qudrat, harakat, hayot manbayi va sermahsullikni ifodalagan. Ibtidoiy va qadimiy jamiyatlar uchun "muqaddaslik" kuch-qudrat namunasini aks ettirardi. Muqaddaslikdagi qudrat bir vaqtning o'zida voqelikni, mustahkamlik va samaradorlikni anglatasa, "ilohiy-dunyoviy" qarama-qarshilikda u ko'pincha real va noreal hodisalarning raqobati sifatida ifodalangan [Отто 2008, 73]. Insoniyat olamida bir-birini mukammal takrorlaydigan qiyofa mavjud bo'lmagani kabi bir xil madaniyat, din va xalqlar ham mavjud emas. Shu bois "muqaddaslik" hoh u diniy yoki ijtimoiy bo'lsin, sotsiumda yagona tarzda takrorlanmaydi. Jumladan, o'zbeklar turmush va tafakkur tarzida "muqaddaslik kodi"ga aylangan non va non mahsulotlarining juda ko'plab musulmon xalqlarida ahamiyati baland emas. Har bir madaniyatdagi tashqi va ichki shart-sharoitlar ta'sirida muqaddaslik kodining rivojlanishi amalga oshiriladi. Aholi (xalq) jismi va ruhiyatida mavj urib turadigan "muqaddaslik kodi"ga aylangan u yoki bu hodisalarning mavjudligidagi eng oliy mohiyat asosan yopiq holda mavjud bo'ladi. Ya'ni, o'zbekning ruhiyatini tushunish uchun xalqning orasida yashash kerak. Yoki rus xarakteriga e'tibor bersak, u to'g'risida shunday mulohaza bor: "Rossiyani aql bilan tushunish qiyin". Demak, ratsionallik o'z o'rnini irratsionallikka bo'shatib beradi.

"Muqaddaslik kodi" insonlar jamoalarida, urug'-aymoqchilikda, ijtimoiy guruhlarda, professional tashkilotlarda, ijtimoiy sinflarda, irqalar, xalqlar va millatlar xarakterida namoyon bo'ladi. "Muqaddaslik" – ko'p toifali tushuncha. U diskurs (so'zlashuv jarayoni) tafakkur (ratsional) yordamida emas, balki ko'proq hissiyotlar, iroda va intuitsiya (irratsional)ning maksimal bosimi bilan bog'liq bo'lgan e'tiqod harakati natijasida anglanishi mumkin. Ilmiy anglashdan farqli ravishda "muqaddaslik"ni anglash aslida qat'iy tarzda soddadan murakkabga qarab yo'nalganlikni taqozo etmaydi. U asosan sodda, o'z holicha ko'rinishda ifodalanadi. Lekin "muqaddaslik"ni ilohiy tarzda anglashga intilish murakkablikni talab

etadi. Chunki u mashaqqatli yo'l va bunda inson ko'p narsalardan voz kechishiga to'g'ri keladi.

Qadriyatlarga asoslangan jamiyatlarda *"muqaddaslik"* aprior, ya'ni tajribaga asoslanmagan holda tabiat in'omlari (muqaddas buloq yoki suv, daraxt, tosh)ni ilohiylashtirish, shuningdek, diniy hissiyotlarda takomillashgan irratsionallikni ilmiy o'rganishlar asosida tafakkur negizi orqali ong faoliyatining ratsional jihatlariga o'tishida kuzatiladi. Uzoq yillik tadqiqotlar mobaynida biz muqaddaslik qadriyatlarining ratsional va irratsional jihatlarini ajratib, sotsiologik tahlilini berishga harakat qildik. Uzoq asrlar mobaynida irratsional mazmundagi muqaddas joy, ziyoratgoh va qadamjoylarni bugungi kunda turizm komplekslariga aytantirish, aholi bandligini ta'minlaydigan infratuzilmani shakllantirish ratsionallikka sabab bo'ladi.

"Muqaddaslik" kategoriyasini sotsiologiyada fenomenologik yondashuv vakili, fransuz tadqiqotchisi Roje Kayua asarlarida ham kuzatish mumkin. U o'zining *"Inson va muqaddaslik"* kitobida muqaddaslikka oid tasavvurlar diniy e'tiqodga ega bo'lgan shaxslarning tafakkurida alohida o'rin tutadi, deya ta'kidlaydi. O'z qarashlarida R.Kayua *"muqaddaslik"* va *"profan"*ni qarama-qarshi qo'yar ekan, muqaddaslikning o'ziga xos ambivalent tabiatini alohida ta'kidlab o'tadi: "Makonda profanni umuman e'tiborga olmaslik mumkin, lekin ayni vaqtda muqaddaslik atrofdagilarni o'ziga jalb qilish, muayyan ko'rinishdagi maftun qilish qobiliyatiga ega holatda mavjud bo'ladi. U mavjud ekan, bir vaqtning o'zida ham "jozibali", ham "qo'rqinchli" xavf demakdir. Qo'rqinchli bo'lish bilan bir qatorda u ehtiyotkorlikni talab etadi; istalgan bo'lish orqali u jasoratga undaydi" [Кайя 2003, 37].

Endi o'zbek tilidagi duolarda *"muqaddaslik kodi"* timsoli-ning ifodalanish xususiyatlariga e'tibor qaratamiz. Yoshlardagi qadriyatlar mo'ljallarining eng asosiy ko'rsatkichlaridan biri, ularning diniy munosabatlardagi ishtirokida o'z ifodasini topadi. Zamonaviy jamiyatdagi O'zbekiston yoshlarining diniy ong va xulq-atvordagi ijtimoiy xususiyatlarini tushunish yoki anglash ma'lum ma'noda qarama-qarshiliklardan tashkil topadi. Bir tomondan, jamiyatda islom dini va uning ta'limoti bilan bog'liq faoliyat oshib borsa, ikkinchi tomondan, dunyoning globallashuvi natijasida diniy qadriyatlarga nisbatan noaniqlilik hamda sekulyarizatsiyaga oid qarashlar mavjudligi kuzatiladi. Shu boisdan ham axborotlashgan jamiyatda yoshlardagi zamonaviy qadriyatlar mo'ljallarining transformatsiyalashuvida turli xil ziddiyatli munozara va bahslar

paydo bo'ladi. "Qadriyatlar mo'ljali individning ijtimoiylashuv va ijtimoiy moslashuv jarayonlarida orttirilgan, shaxslararo tuzilmaning hayotiy tajribasiga jamlangan ichki (dispozitsion) element hisoblanadi. U shaxsning o'zi tomonidan qaysidir bir ramkaga solingan ma'lum qadriyatlarni qabul qilib olishida qaysidir muhimlik (ma'lum bir shaxs uchun muhim bo'lgan)ni ko'rsatishda ahamiyat kasb etuvchi, ammo ahamiyatsizlik (ahamiyatsiz) ni ifodalovchi bilan uni qabul qilmaslik o'rtasidagi chegaralarni mavjud ijtimoiy hayotning tom ma'nodagi asosiy maqsadlari sifatida qabul qilinadi. Shuningdek, ushbu dixotomiya qadriyatlar mo'ljalinini amalga oshirishning maqbul vositalarini belgilaydi" [Мухин 2006, 256].

2019-yili boshlangan COVID-19 Pandemiyasi, keyinchalik global makonda urush o'choqlari maydonining kengayib ketishi va mazkur manzaralarning axborotlashgan jamiyatda asosiy bahs makoniga aylanishi o'zbek jamiyatining ham e'tiboridan chetda qolmadi. Mamlakat kundalik hayoti va turmush tarzida kutilmagan yangicha mazmun kasb etuvchi qadriyatlar mo'ljali va identiklikning transformatsiyalashuvi vujudga keldi. Tabiiyki bunday keskin o'zgaruvchanlik va mobillashuvda 2016-yilning so'nggi dekasida sodir bo'lgan davlat va hukumat boshqaruvdagi siyosiy o'zgarishlarning ham ta'siri sezilarli bo'ldi.

So'nggi yillarda O'zbekiston sharoitida qadriyatlar mo'ljaliga oid yirik hajmdagi jiddiy sotsiologik tadqiqotlar kuzatilmadi, mavjud tayyorlangan ilmiy ishlar va yozilgan maqolalarda esa MDH doirasidagi tadqiqotlarga hamohang fikr-mulohazalar ko'p uchraydi. Talabalarga ma'ruza o'qish, telegramm guruhlari va ijtimoiy tarmoq sahifalariga a'zo hamkasblardan "o'zbek xalqining bugungi kundagi 10 ta qadriyatlarini sanab bering" qabilidagi savollar bilan murojaat qilinganda, kutilgan javoblarni ololmadik. Insonning hayoti va faoliyati davomida ma'noli yashashi uchun quvonch ulashuvchi barcha manzaralar oxir-oqibatda qadriyatga aylanishi mumkin. Qadriyat atamasi va uni shakllantiruvchi g'oyalar bir qarashda o'zaro hamohang mazmun kasb etayotgandek bo'lishi mumkin, lekin, u aslida bunday bo'lolmaydi. Qachonki, g'oya o'zining betaraf (neytral) mazmun kasb etishi (turli mazmundagi mafkuraviylikdan holi)dan tashqari, uni amalga oshirishga bo'lgan umuminsoniy istakni ham o'zida mujassam etgan taqdirda qimmatli mazmun kasb etishi mumkin. Lekin, paradoksli, ya'ni bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi holatlar turmush tarzimizning qismi sifatida paydo bo'lib, nimagadir erishganimizda, u biz uchun o'z ahamiyatini yo'qotib

qo'yishi va unga bo'lgan qiziqishimiz birdan unutilishi mumkin. Qadrli, yoki qadriyatga aylangan voqelik esa, aksincha, namoyon bo'lish bilan o'zidagi munosib sifatlarni yo'qotmaydi, u istiqbol uchun ishonchli ko'rinadi, ijtimoiy hayotning har bir yangilangan jabhalarida harakatlarni ro'yobga chiqishi, amalga oshishi uchun yuksak tuyg'u yoki kechinmaga aylanib boradi. Shunday bo'lsa-da, qadriyatlar mo'ljalining amalga oshishida jamiyat tomonidan ma'lum darajadagi o'ziga xos yondashuvlar amalga oshirilib boriladi. Ba'zida u to'liq ilmiy mazmun kasb etishni talab etadi. Shu boisdan, OAV ma'lumotlari, universitetlarning ilmiy konferensiya va seminarlaridagi munozara va davra suhbatlarida yoshlarning qadriyatlar mo'ljaliga oid ko'tarilayotgan masalalar hamma vaqt ham ayni haqiqatga mos tushavermaydi. Yoshlarning qadriyatlar mo'ljali fokusini aniqlash uchun o'ziga xos yondashuvlarga ehtiyoj seziladi.

Yuqorida ta'kidlaganimiz, COVID-19 pandemiyasi qadriyatlar mo'ljalining o'zgarishida sezilarli rol o'ynadi. Milliy hamda fuqarolik identiklik fonida diniy identiklikning roli qadriyat va e'tiqod ramzi sifatida yuqori tezlikda oshib bordi. Tabiiyki, pandemiya juda ko'p ijtimoiy muammolar bilan birgalikda, kutilmagan o'limlarni ham taqdim etdi. O'limlar darajasining pandemiya sharoitida oshib ketishi ham diniy identiklikning ustuvorligini oshishiga zamin yaratdi.

O'zbeklar qadriyatlari bilan bog'liq ma'lumotlarni o'rganish jarayonida, asosan turli xil tadbir va marakalarning ahamiyati alohida o'rin tutadi. Har qanday diniy, milliy, shuningdek, kundalik hayotdagi eng oddiy tadbir, maraka, faoliyatning boshlanishi va yakuni "duo" o'qish bilan alohida mazmun kasb etadi. Bizningcha, Markaziy Osiyoning turmush tarzi bir-biriga yaqin beshta musulmon davlatlari aholisi ijtimoiy-madaniy xulq-atvorida bu holat oddiy hol hisoblanadi. Yoshlarning qadriyatlar mo'ljali nimalarda o'z aksini topishi mumkin, degan savolni oldimizga qo'yar ekanmiz, bevosita kuzatishlarda duolarning o'zbek yoshlari qadriyatlar mo'ljalini olishdagi zamonaviy xususiyatlari qaysidir darajada o'z o'rnini topishi mumkinligiga guvoh bo'ldik. Ta'kidlash mumkinki, qaysidir "yopiqlik" mavjud bo'lgan shart-sharoitlardagi ilmiy tadqiqotlarda o'z mazmun-mohiyatini topolmayotgan qadriyatlar mo'ljalini parallel dunyodagi sotsiomadaniy xususiyatlardan izlash mumkin.

"Duo"lar har bir o'zbek xonadonida har kuni kattalar tomonidan doimiy ravishda o'qilib, yakunida yuzga fotiha tortiladi.

Bu musulmonchilikning belgisi sifatida diniy identiklikning bir shakli hisoblanadi. Uni masjid imom-xatibidan tortib, eng oddiy insongacha yosh darajasiga qarab kattalar tomonidan kichiklarga qarata o'qib yetkaziladi. Tadqiqotchi sifatida razm solib, unda biz quyidagi eng asosiy qadriyat mo'ljalining ifodasini tizimli ravishda tartib bilan shakllantirdik. Yaratuvchiga muhabbat va e'tiqod, ota-onaga muhabbat, oilaning mustahkamligi va unga sadoqat, sabr-bardosh, tinchlik-xotirjamlik, sihat-salomatlik, yaxshi ta'lim va ish joyi, farzandlar rohatini ko'rish, safar (migratsiya)da yurganlarning ishlariga rivoj, el-yurt tinchligi, podishoh va rahbarlarga insof, qarindosh-urug'lar o'rtasida g'am va qayg'u bo'lmasligi kabilar duolar o'qilishi jarayonida doimiy takrorlanadi. "Oltin olma duo ol – duo oltin emasmi?", deyishadi yoshi ulug' insonlar. Har qanday duoda inson ruhiyatiga ta'sir o'tkazuvchi ijobiy jihatlar namoyon bo'lishi hamda uning kishilar, birinchi navbatda, yoshlar ongi va qalbiga singdirilib borilishi, vaqtlar kesimida qadriyatlarga aylanadi.

Qiziqishlarimizning asosiy tadqiqot obyektni axborotlashgan jamiyatda yoshlarning qadriyatlar mo'ljali tashkil etgani bois uning asosiy mazmuni 1990-2004-yillar ichida tug'ilgan Y avlod (milleniallar) va 2005-2015-yillarda tug'ilgan Z avlod (zumerlar, yoki "zet"lar) turmush tarzi, ijtimoiy qiyofasi va dunyoqarashi masalalariga bag'ishlanadi. Avlod munosabatlarini tahlil etish, sotsiologiyada O.Kont va J.Millarga tegishli bo'lib, ular avlodlar almashinuvini tarixni harakatga keltiruvchi kuch sifatida qaraydilar. Nemis sotsiologi V.Diltey shaxs ijtimoiylashuv (sotsializatsiya) jarayonida yosh darajasi muhim ahamiyat kasb etishini biologik va sotsial omillarga bog'lab, uni quyidagi ko'rsatkichlarda olib qarashni tavsiya etadilar: 15 yosh, 30 yosh va 33 yosh, aynan shu yosh ko'rsatkichlari yoshlikni belgilovchi davr bo'lib, undan keyin esa organizmda avlodning yetuklik davridagi almashinuv jarayoni kechadi [Дилтей 2000, 73].

"Duo"larga to'xtalishimizning asosiy omillaridan biri shundaki, jamiyatning asosini tashkil etadigan (65 % gacha) yoshlarning har ikki kategoriyasi, ya'ni "Y" va "Z" avlodlarda diniy identiklik darajasi ustuvorlik qilib, ular har bir ishni boshlash, yoki amalga oshirishda "duo"larga murojaat qilishadi. "Duo" olish uchun qaysidir bir diniy ulamo, ota-ona, ustoz, biror-bir yoshi ulug' kishi, e'tiqodli-taqvodor inson, "Haj" yoki "Umra" safarini bajargan hojilarga ko'proq murojaat qilinadi. O'zbekiston aholisining qariyb 95 % islom diniga e'tiqod qilishi, musulmon udumlari va marosimlarini to'liq ado etishligi, shuningdek, unga milliy urf-odatlarining

uyg'unlashuvini hisobga olgan holda, ta'kidlash mumkinki, "duo"lar kundalik hayotning eng muhim qismiga aylandi. Duo beruvchilar ham va duo oluvchilar ham yuzlariga fотиha tortar ekanlar, duoning ijobat bo'lishini "Yaratgan" dan iltijo qilib so'raydilar.

Duolarda insoniy qadriyatlar

Ilmiy nuqtayi nazardan aytadigan bo'lsak, duolarda aytilgan tilaklar kishining ongi va qalbiga ijtimoiy hayotda yashash va faoliyat yuritish uchun "qadri" mo'ljal sifatida mahkam o'rnashib qoladi. Shulardan kelib chiqib, biz o'z ma'ruzamizda yoshlardagi qadriyatlar mo'ljalini aynan duolardan qidirdik va uning bugungi kundagi eng muhim jihatlarini ijtimoiy, madaniy, diniy va iqtisodiy omillarda transformatsiyalashuv jarayonlarini kuzatdik. O'zini o'zi namoyon etish (samorealizatsiya), diniy va dunyoviy omillar o'rtasidagi uyg'unlilik, iqtisodiy va moliyaviy imkoniyatlarni oshirish, yoki yaxshilash uchun mobillik (migratsiya)ning turli shakllarda ortib borishida axborotlar almashinuvining roli katta bo'lmoqda. O'zbek ijtimoiy tarmoqlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy mavzulardan tashqari, diniy mulohazalarga ham alohida o'rin berilganligi bois unda keltirilgan fikr-mulohazalar yoshlarning qadriyatlar mo'ljalini olishda muhim o'rin tutmoqda. Demak, "duo"larni kuzatish va uning ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ta'siri asosida, biz yoshlar mo'ljalini ifodalovchi quyidagi 10 ta qadriyatlar tizimini aniqladik:

1) iymon-e'tiqod va insof; 2) ota-onani e'zozlash; 3) oila va tarbiya masalalari; 4) sabr-bardoshlilik (terpimost); 5) sihat-salomatlik; 6) tinchlik-xotirjamlik; 7) o'zini o'zi namoyon etish, so'z erkinligi (barcha orzu istak va xohish-irodaning amalga oshishi yoki postmaterializm); 8) sifatli ta'lim (ko'p tillilik); 9) dunyoni ko'rish va yurt kezish (turizm, xorijiy ta'lim, migratsiya, musofirchilik); 10) pragmatizm (jamoaviylikdan asta-sekin individualizm sari).

Endi ma'ruza (doklad)mizda ushbu 10 ta qadriyatlar mo'ljaliga qisqacha izoh berib o'tamiz. Iymon va insof masalasi koronavirus pandemiyasidan keyin yoshlarning ongi va tafakkurida o'zgacha bir burilishni shakllantirdi. Yoshlardagi diniy faollikni faqat koronavirus pandemiyasi bilan bog'lash noo'rin bo'lardi. Mustaqillikning birinchi 30 yilligi davomida din va diniy munosabatlarning ma'lum darajada chegaralanishi, ta'qiq va bosimlar unga nisbatan bo'lgan qiziqishlarni yillar kesimida oshirib borardi. 2016-yili ijtimoiy-madaniy va siyosiy-huquqiy jarayonlarda boshlangan islohotlar tabiiyki, diniy omilni ham chetlab o'tmadi. Din

ulamolari va diniy institutlarga keng imkoniyatlar berilishi, arab tili kurslarining maktab va turli o'quv markazlarida o'qitilishiga joriy etilishi ijtimoiy hayotda "musulmonchilik" obrazining butunlay yangi mazmundagi transformatsiyasini vujudga keltirdi.

"Ota-onaga bo'lgan hurmat va ehtirom" masalasi nafaqat o'zbeklarda, balki butun Markaziy Osiyo xalqlarida azaldan, shuningdek, yaqin o'tgan davrlar ichida ham eng muhim qadriyatlardan biri sanalgan. Lekin, bugungi kunga kelib ota-onani e'zozlash qadriyati milliy identiklik ruhiyatidan diniy identiklik ruhiyatiga transformatsiyalashdi. Ota-onalarni qadrlash yoshlar tafakkurida materializm sifatida ularning sog'ligi, yaxshi yeyish va davolanishni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, so'nggi yillarda o'ziga xos postmaterializm sifatida yoshi ulug' insonlarni "Haj" va "Umra" safarlariga olib borish yoki yuborish omili orqali ijtimoiy hayotda yangicha "ijtimoiy maqom"ga ega bo'lishlik bilan transformatsiyalashdi. Saudiya Arabistoni Qirolligi tomonidan "Haj" va "Umra" uchun keng imkoniyatlar yaratilishi, mavjud to'siq va ta'qiqlarning olib tashlanishi "ota-onaga bo'lgan hurmat va ehtirom" qadriyatini postmaterializmning yangicha ko'rinishlarini qo'llash yordamida islom qoida (kanon)lari asosiga identiklikning umuman o'zga rusumlarini shakllantirdi.

Bugungi kunning o'ta dolzarb va muammoli masalalaridan biri sifatida "oila va tarbiya masalalari" qolmoqda. OAV, hukumat qarorlari, ijtimoiy tarmoqlar va ta'lim muassasalarida eng munozarali mavzuga aylangan oila mavzusi haqiqiy ijtimoiy muammoga aylandi. Oilaviy tarbiyada avval farzand tarbiyasi eng muhim masala hisoblangan bo'lsa, diniy munosabat va jarayonlarning axborotlashgan jamiyatda faollashuvi hisobiga "oilada ayolning o'rni va tarbiyasi masalasi" ijtimoiy tarmoqlar, diniy ma'ruzalarning asosiy munozarasiga aylanib qoldi. Bu jamiyat ahli uchun axborotlar olamida kutilmagan chaqiriq edi.

Ushbu mavzu milliy qadriyatlar tizimida ham mavjud bo'lib, hech qachon oshkor etilmagan va yopiq masala sifatida turgan. Bir tomondan gender tengligi masalasi, ikkinchi tomonda esa islomda ayolning o'z turmush o'rtog'iga bo'ysunishi ba'zida "farz", ba'zida "sunnat" sifatida ijtimoiy tarmoqlarda ko'tarilishi, ta'kidlaganimizdek, kutilmagan ikkilanishlarga olib keldi. To'liq ishonch bilan aytish mumkinki, jamiyat bunga tayyor emasdi. Ayniqsa, ushbu muammo poytaxt Toshkent shahrida o'ta murakkablashib ketdi. Oilaviy ajrimlar juda qisqa fursatlar ichida geometrik progress asosida oshib bordi. Mavjud qonunchilikka zid

ravishda ayrim hududlarda “shar’iy nikoh” asosidagi ko’pxotinlilik ko’paya boshladi. Bu esa o’z navbatida bolalar orasida yashirin yoki yopiq tarzidagi ruhiy bosim va zo’riqishlarning kuchayishiga olib kelmoqda. Balki bu kabi hodisalar bugungi musulmon Markaziy Osiyosi davlatlari uchun ham xos bo’lishi mumkin. Agar shunday bo’lsa, biz buni jiddiy ijtimoiy chaqiriq sifatida qabul qilishimiz kerak. Bugungi yoshlar bir vaqtning o’zida milliy-an’anaviy, diniy va global chaqiriqlarning girdobida qiyin tanlovga ega bo’lgan dunyoqarashni boshidan kechirmoqda.

Biz tomonimizdan to’rtinchi o’ringa qo’yan qadriyat tizimini “sabr-bardoshlilik” va “sabr-qanoat” so’zlari bilan izohladik. Bugungi kunda ijtimoiy hayotda ham duolarda bo’lgani kabi “sabr” eng ko’p ishlatiladigan atamalardan biri hisoblanadi. Nafaqat mahalliy tadqiqotchilar, balki xorijlik olimlarning tadqiqot ishlari-da ham o’zbeklardagi sabr masalasi ko’p yoritiladi. Duolarda sabr so’zi eng ko’p va doim ishlatiladigan atama sanaladi. Axborotlashgan jamiyatda jarayonlarning yuqori tezlikda faollashuvi, ijtimoiy hayot me’yorlarining murakkablashuv tizimiga har doim insonlar yetib ulgurmayapti. Duolarda bir soha yoki kasbni o’zlashtirish uchun sabr so’ralsa, ikkinchi holatda ishi yurishmayotgan damlar uchun, oilaviy muammolar kuchayib ketayotgani uchun, og’ir betob bo’lib qolganlik, atrof-dan bosimlar kuchayib ketganda insonlar, ayniqsa, yoshlar sabrli bo’lishga chorlanadi. Sabr-bardoshli bo’lishga chaqiriqlar o’zbek jamiyatida hamma vaqt alohida o’rin tutgan. Sabr orqali shaxs o’z vaqtining kelishi va u ijobiy yakun topishiga ishonadi. Sabrning mohiyatini tadqiqot ishlarida turlicha talqin qilish holat-lari mavjud.

“Sihat-salomatlik” deb nomlagan keyingi omilni navbatdagi qadriyatlar mo’ljaliga kiritdik. Tibbiyot sohasidagi doimiy reklamalar, sog’lom turmush tarzini targ’ib etuvchi axborot va ma’lumotlar, qolaversa, ta’kidlaganimiz koronavirus pandemiyasi insonlarni, tabiiyki yoshlarni ham o’z sog’liklariga nisbatan befarq qaramaslikka o’rgatmoqda. Shunday bo’lsa-da, aytish joizki, bugungi kunda faqat biologik omillardan tashqari psixologik jihatlar dolzarb masalaga aylanmoqda. Ijtimoiy hayotdagi keskin raqobatbardoshlik, ko’p holatlarda kelajakka nisbatan umidsizlik, bandlik muammosi, tartibsiz va o’ta murakkab migratsiya jarayonlari stress va depressiv ijtimoiy kasalliklar miqdorini oshirib bormoqda. Ko’plab ijtimoiy kasalliklar: qandli diabet, infarkt, insult, yoki onkologiya kasalliklarining yillar kesimida asta-sekinlik bilan yosharib borishi holatlarining kuzatilishi, tabiiyki, davrimizning xavotirli ijtimoiy

masalasi hisoblanadi. Shuningdek, noto'g'ri ovqatlanish, turli xil energetik va gazli ichimliklar, internet o'yinlariga qaramlilik ham bugungi yoshlarning sihat-salomatligida jiddiy rol o'ynaydi.

Biz kuzatishlarimizda insonlar, shu jumladan yoshlar uchun ham "tinchlik-xotirjamlik" masalasi asosiy qadriyatga aylanganligini e'tirof qilmoqchimiz. Agar duolarda ushbu atamaning aytilishi va talaffuziga e'tibor qiladigan bo'lsak, uni ko'pincha duo beruvchilar nafasni chuqur rostlagan holda, "pauza" bilan aytilishiga shohid bo'lamiz. "Oilangiz va ish joyingizda tinchlik-xotirjamlik bo'lsin". Turk shoiri Nozim Hikmatdan "Baxt – deganda nimani tushunasiz", deb so'rganlarida, u o'ylab turib shunday javob bergan ekan: "Baxt – bu ertalab uyg'onganingda ish joyingga xursand bo'lib borish uchun shoshilish va ish vaqti tugagach, uyingga shoshilib, xursand bo'lib qaytish". Bu yerda boshqa hech qanday izohga hojat bo'lmasa kerak. Raqobatli, doimiy va tez-tez uchrab turadigan bugungi nizoli vaziyatlar, bandlik masalasi bilan bog'liq yechimlarni hal etishda, yoshlar uchun "tinchlik-xotirjamlik" masalalari asosiy qadriyatlardan biriga aylandi.

O'zini o'zi namoyon etish, so'z erkinligi (barcha orzu istak va hohish-irodaning amalga oshishi, yoki postmaterializm) masalalari butun dunyoda bo'lgani kabi O'zbekiston yoshlarining ham axborotlashgan jamiyatda faollashtirdi. Ko'p tilli bo'lishga intilish, IT dasturchisi kasbini o'zlashtirishga harakatlar, blogerlik zamonaviy yoshlarning asosiy qiziqishlarini ifodalaydi. Shuningdek, bugungi yoshlarda koronavirus pandemiyasidan keyin Z avlod (zumer)ga mansublarda arab tilini o'rganish, Qur'oni Karimni yodlash, qori va qoriya bo'lishga xohish-istak oshib bormoqda.

Sifatli ta'lim olish bugungi yoshlarning asosiy qadriyatlaridan biriga aylangan. 2016-yilgacha O'zbekiston Respublikasida bor-yo'g'i 56 ta oliy ta'lim muassasalari mavjud bo'lib, unga har yili 59 ming, yoki maktab bitiruvchilarining 9 % qabul qilingan bo'lsa, bugungi kunda davlat va nodavlat universitetlarning soni 211 taga yetdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, maktab bitiruvchilarining 22-25 % oliy ta'limga qamrab olinmoqda. Shuningdek, 10 minglab yoshlar dunyoning turli mamlakatlaridagi universitetlarga sifatli ta'lim olish uchun ketmoqda. Ta'limni yuqori sifat darajasiga olib chiqish bugungi kunda davlatning eng dolzarb, strategik masalalaridan biriga aylangan. Tan olib aytish kerak, juda ko'plab soha va mutaxassisliklar bo'yicha malakali kadrlar taqchilligi kuzatiladi. Raqobatbardosh dunyoda yoshlarning ham o'zlari, ham jamiyat oldiga qo'yayotgan jiddiy talablaridan biri – bu sifatli ta'lim

berilishi talabi bo'lib qolmoqda.

Dunyoni ko'rish va yurt kezish (turizm, xorijiy ta'lim, migratsiya, musofirchilik) duolarda ko'p ishlatilib, u "musofirchilik" timsolida gavdalanadi. Bugungi kunda o'zbek yoshlarini dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida ko'rish mumkin. U turist, talaba, malakali ishchi, mehnat migranti va hatto o'zi tashrif buyurgan mamlakatning fuqarosi sifatida gavdalanishi mumkin. Aholisi 36,5 mln.ga yaqinlashgan bugungi O'zbekistonda demografik o'sish juda yuqoriligicha qolmoqda. 2022-yil mamlakatda 932 192 ta chaqaloq dunyoga keldi. 2023-yili o'rta maktablarning 1-sinfiga 730 mingta o'g'il-qiz bordi. Qiyoslash uchun qo'shni mamlakatlar bilan solishtirsak, bu ko'rsatkich Qozog'iston Respublikasida 410 mingta, Qirg'iziston Respublikasida 186 mingta, Tojikiston Respublikasida 220 mingta, Turkmaniston Respublikasida 160 mingta va Mongoliyada 75 mingtani tashkil etadi. Statistik ma'lumotlardagi o'ta yuqori farqlardan ham xulosa qilish mumkinki, yillar kesimida yoshlarning migratsiya jarayonlaridagi ishtiroki faqat faollashib borishi mumkin. U endi butunlay yangi mazmunda, globallashgan dunyo omillariga bog'liq ravishda transformatsiyalashadi.

Pragmatizm (jamoaviylikdan asta-sekin individualizm sari) Y va Z avlodlar dunyoqarashida ustuvor qadriyatga aylanib bormoqda. O'zlikni namoyon etish, har qanday sharoitda ham foyda ko'rish uchun intilishlar yoshi katta avlodlarga nisbatan o'zgacha mazmun kasb etadi. Internet tarmoqlariga bog'liqlik yoki qaramlilik ularning dunyoqarashiga sezilarli tarzda ta'sir o'tkazadi. Moliyaviy imkoniyatlar orqali muammolarni hal etish mumkinligi to'g'risidagi xulosalarga tayaniladi. Milliy urf-odat va an'analardagi ko'p xususiyatlar ushbu avlodlar vakillari o'rtasida tushunmovchilik yanglig' qabul qilinadi. Jumladan yosh avlod katta avlodlarning mehnatga nisbatan jamoaviy ko'mak ko'rsatish munosabatlarini noto'g'ri tushunadi. Yuz yillar mobaynida shakllangan "hashar" mehnat tizimi shart-sharoitlar doirasida "majburiy mehnat" sifatida tasavvur uyg'otishi mumkin.

Xulosa

Umuman olganda, bugungi yoshlardagi qadriyatlar tizimini shakllanishida diniy omil ayni damda ustuvorlik qilmoqda. Juda ko'p holatlarda diniy identiklik "arab" bo'lishga intilishlik kabi jihatlarni namoyon etishgacha borib taqalmoqda. Hozir ayni damdagi qadriyatlar mo'ljalining transformatsiyalashuvi shu holatda namoyon bo'lmoqda. O'ylaymanki, jamiyatda olib borilayotgan islohotlar, ilmiy loyihalar va xalqaro hamjamiyat bilan o'zaro

uyg'unlashish yuqori darajaga chiqib borar ekan, yaqin yillar ichida butunlay o'zgacha qadriyatlar transformatsiyalashuvini kuzatish mumkin.

Adabiyotlar

- Бабосов, Е. 2023. "Культурный код нации: сущность и особенности". *Журнал Белорусского государственного университета. Социология. 2:* 9–13.
- Дилтей, В. 2000. *Введение в науки о Духе*. Москва.
- Дюркгейм, Э. 1998. *Элементарные формы религиозной жизни. В кн. Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология*. Москва: Канон.
- Ильченко, В.И., Шельюто, В. М. 2016. *Духовная культура в пространстве сакрального*. СПб: Изд-во «Ъ», Луганск: ООО «Пресс-экспресс».
- Элиаде, М. 1994. *Священное и мирское*. Пер. с фр. Н. К. Грабовского. Москва: Изд-во МГУ.
- Отто, Р. 2008. *Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным*. Изд-во Санкт-Петербургского университета.
- Осипова, Е.В. 1977. *Социология Эмиля Дюркгейма*. Москва: Наука.
- Otto R. 1923. *The Idea of the Holy*. London; Oxford. Хабермас, Ю. 2016. Структурное изменение публичной сферы. Исследования относительно категории буржуазного общества. Москва: Изд-во. «Весь мир».
- Редклифф-Браун А.Р. 2001. *Структура и функция в примитивном обществе*. Очерки и лекции. Москва: «Восточная литература» РАН.
- Топоров, В. Н. 1995. *Святость и святые в русской культуре*. Т. 1: Первый век христианства на Руси. Москва: «Яз. рус. культуры».
- Малиновский, Б. 1998. *Магия, наука и религия*. Пер. сангл. А.П.Хомик; под ред. О.Ю.Артёмовой. Москва: Рефл-бук.
- Мухин, А.А. 2006. *Поколение 2008: наши и не наши*. Москва: Изд-во Алгоритм.
- Виндельбанд, В. 1995. *Прелюдии: философские статьи и речи*. Избранное: Дух и история.
- Кайуа, Р. 2003. *Миф и человек. Человек и сакральное*. Москва.

Sociological Interpretation of the Expression of the Symbol of Holiness in Blessings in the Uzbek Language

Komil Kalanov¹

Abstract

In the article, the author compares the symbol of "prayers", which have a special place in religious relations, through the category of "sanctity". In explaining the problem, sociological theoretical-methodological concepts are described directly with the data of field research results. Also, the social characteristics of the sanctity of prayers in periodic indicators and its transformation into an information society are analyzed from the position of a sociologist. As the prayer is raised as a "code of sanctity", the author puts forward the issue of applying its object of research not only to the religious content, but also to the modern informed society as a problem with its philosophical, anthropological, aesthetic, psychological, linguistic and historical features. The theories of symbolic interactionism, structuralism and systematic approaches form the theoretical-methodological basis of the problem. In general, socio-cultural aspects of prayers in the form of a social symbol of sanctity in a changing society, transforming from traditional to modern, are brought to the attention of researchers for comprehensive consideration.

Key words: *prayers, holiness, values, folklore, thinking, consciousness, emotion, sociology of religion, mysticism, myth, value, culture, rituals.*

References

- Babosov, Y. 2023. "Kulturniy kod natsii: sushnost i osobennosti". *Jurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Sotsiologiya*. 2: 9–13.
- Diltey, V. 2000. *Vvedenie v nauki o Duxe*. Moskva.
- Dyurkgeym, E. 1998. *Elementarnie formi religioznoy jizni*. V kn. *Mistika. Religiya*. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniya. Antologiya.

¹*Komil K. Kalanov* – Candidate of Sociological Sciences, Professor, National University of Uzbekistan.

E-mail: komiljon@yandex.ru

ORCID ID: 0009-0009-2344-1814

For citation: Kalonov, K.K. 2023. "Sociological Interpretation of the Expression of the Symbol of Holiness in Blessings in the Uzbek Language". *Uzbekistan: Language and Culture* 3: 108 – 131.

Moskva: Kanon.

Ilchenko, V.I., Shelyuto, V. M. 2016. *Duxovnaya kultura v prostranstve sakralnogo*. SPb: Izd-vo «'», Lugansk: OOO «Press-ekspress».

Eliade, M. 1994. *Svyashennoe i mirskoe*. Per. s fr. N. K. Grabovskogo. Moskva: Izd-vo MGU.

Otto, R. 2008. *Svyashennoe. Ob irratsionalnom v idee bojestvennogo i yego sootnoshenie s ratsionalnim*. Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta.

Osipova, Ye.V. 1977. *Sotsiologiya Emilya Dyurkgeyma*. Moskva: Nauka.

Otto R. 1923. *The Idea of the Holy*. London; Oxford. Xabermas, Yu. 2016. *Strukturnoe izmenenie publichnoy sferi. Issledovaniya otnositelno kategorii burjuaznogo obshestva*. Moskva: Izd-vo. «Ves mir».

Redkliff-Braun A.R. 2001. *Struktura i funktsiya v primitivnom obshestve. Ocherki i leksii*. Moskva: «Vostochnaya literatura» RAN.

Toporov, V. N. 1995. *Svyatost i svyatie v russkoy kulture*. T. 1: Perviy vek xristianstva na Rusi. Moskva: «Yaz. rus. kulturi».

Malinovskiy, B. 1998. *Magiya, nauka i religiya*. Per. sangl. A.P.Xomik; pod red. O.Yu.Artyomovoy. Moskva: Refl-buk.

Muxin, A.A. 2006. *Pokolenie 2008: nashi i ne nashi*. Moskva: Izd-vo Algoritm.

Vindelband, V. 1995. *Prelyudii: filosofskie stati i rechi*. Izbrannoe: Dux i istoriya.

Kayua, R. 2003. *Mif i chelovek. Chelovek i sakralnoe*. Moskva.